

Výchovou ke svobodě

Není snadné zajistit, aby se lid podílel na vládě; ještě nesnadnější je poskytnout mu zkušenost a dát mu schopnosti, které mu chybějí k tomu, aby vládl dobře.

Přání demokracie jsou proměnlivá, její síly hrubé, její zákony nedokonalé; s tím souhlasím. Ale je-li pravda, že brzy by neměl existovat žádný střední článek mezi vládou demokracie a jhem jedince, neměli bychom spíše směřovat k tomu prvnímu, než se dobrovolně podřizovat tomu druhému? A kdyby bylo nakonec nevyhnutelné dospět k úplné rovnosti, nebylo by lépe nechat se znivelizovat svobodou než nějakým despotou?

Ti, kdo by se po přečtení této knihy domnívali, že když jsem ji psal, měl jsem v úmyslu navrhnout, aby všechny národy s demokratickým zřízením napodobily angloamerické zákony a mravy, dopouštěli by se velkého omylu; chytali by se formy a pomýjeli by samu podstatu mé myšlenky. Mým cílem bylo na příkladu Ameriky ukázat, že zákony a především mravy mohou umožnit demokratickému národu, aby zůstal svobodný. Jsem ostatně dalek toho, abych byl přesvědčen, že všichni musíme následovat příklad, který poskytuje americká demokracie, a napodobovat prostředky, jichž použila, aby dosáhla cíle svého úsilí, protože mi není neznámo, jaký vliv má povaha země a skutečnosti předcházející politickému zřízení, a považoval bych za velké neštěstí pro lidský rod, kdyby se měla svoboda vytvářet na všech místech se stejnými rysy.

Myslím však, že nepodaří-li se dosáhnout toho, aby byly demokratické instituce pozvolna zaváděny a nakonec zakotveny i u nás, a upustí-li se od snahy vnuknout všem občanům ideje a city, které by je nejdříve na svobodu připravily a nakonec jim umožnily jí užívat, nebude nezávislosti pro nikoho, ani pro buržoazii, ani pro šlechtu, ani pro chudé, ani pro bohaté, nýbrž tu bude stejná tyranie pro všechny; a bojím se, že jestli se časem nepodaří nastolit u nás pokojnou vládu většiny, dospějeme dříve nebo později k neomezené moci jedince.

(Alexis de Tocqueville: Demokracie v Americe I. Přeložil V. Jochmann. Praha 1992. s. 240)

Kniha *Demokracie v Americe* z pera Alexise de Tocquevillo byla vydána před téměř dvěma sty lety, avšak dodnes si pro politology drží globální relevanci. I přesto, že se zaměřil na v té době čerstvě založenou zemi, Spojené státy americké, Tocqueville si byl velmi dobře vědom faktu, že důkladné pochopení dosavadní existence tohoto mladičkému státu má potenciál člověka dovést k porozumění vládě lidu v praxi a z různých úhlů pohledu. Demokracie v Americe je tedy díky kombinaci popisu reality první poloviny 19. století i nadčasovým postřehům skvělým prostředkem, podle kterého můžeme nejen porovnávat současnost s minulostí, ale zároveň pochopit základní elementy demokracie, ba dokonce lidské přirozenosti, a to bez ohledu na časoprostor. Jedním z Tocquevillových poznatků je, že svoboda tisku (a tedy návazně svoboda slova) je nevyhnutelně jedním ze stavebních kamenů společnosti, pro niž je hlavním zdrojem politické moci lid. Krom jejího vlastního udělení ale musí být lidem poskytnuto vzdělání, díky kterému budou vědět, jak s ní správně nakládat. Ale dochází k tomuto v moderním světě, a konkrétně ve střední Evropě?

Demokracie je státním zřízením, které v porovnání s ostatními klade nejvíce zodpovědnosti na obyčejného občana. Pakliže se řídíme osvíceneckou myšlenkou, na které vznikly USA, že všichni muži jsou stvořeni sobě navzájem rovni bez ohledu na majetek, sociální postavení či náboženské vyznání (a ještě modernějším dodatkem k této ideji, tedy že všichni lidé jsou stvořeni sobě navzájem rovni bez ohledu na kupříkladu pohlaví či rasu) musí to tedy znamenat, že v ideální společnosti – či ideálu se co nejvíce blížíci – každý občan od narození disponuje určitým souborem základních práv, která mu jsou neodcizitelná a jejichž porušení je nepřipustitelné. Mezi tato práva patří mimo jiné i možnost od určitých věků volit a být volen, popřípadě jiným způsobem, který neporušuje zákon, ovlivňovat politické dění. Zde také najdeme svobodu projevu, což je nejen příležitost projevovat své myšlenky, nýbrž hlavně příležitost svými myšlenkami ovlivňovat ostatní.

Sám Tocqueville si je vědom, že volnost projevu není ani zdaleka bezchybná: „Přiznávám, že vůbec nechovám ke svobodě tisku onu bezvýhradnou oddanost, jakou prokazujeme věcem absolutně dobrým. Jsem pro ni daleko spíše s ohledem na zlo, jemuž zabraňuje, než kvůli dobru, které působí.“¹ Moderní občan vyrůstá ve zřízení, kde má nejen možnost své postoje dávat najevo, ale zároveň konzumovat názory ostatních a šířit je dál s nápomocí internetu téměř instantně. Na svých bedrech nese zodpovědnost, kterou si často ani neuvědomuje či nepřipustí. Nemá nad sebou totiž žádnou autoritu, jejíž svrchovanost musí bez výjimky uznávat a jejímuž morálnímu úsudku musí věřit.

Demokracie jej totiž na rozdíl od jiných zřízeních učí, že vláda a autority nejsou seslány nějakou vyšší entitou, nýbrž že jsou naprosto normálními lidmi, kteří začínali úplně stejně jako on. Nejen že jej tomuto učí, demokracie mu to přímo a živě ukazuje v každém přímém přenosu z voleb, kdy se z obyčejného občana jako on stane hlava státu. Ale pravým kamenem úrazu, na kterém všechny představy, že autority jsou ze své podstaty způsobilejší než všichni ostatní je fakt, že právě oni „všichni ostatní“ jsou zdrojem jejich moci. Najednou se ze svrchovaného, všemocného, samotným Bohem zvoleného panovníka stává člověk, na kterém se procentuálně nejvíce občanů shodlo, protože jim připadal sympatický, chytrý a/nebo schopný. Takový přístup přesvědčí spíše jen menšinu vidět svou hlavu zřízením jako někoho, kdo se nemůže mýlit, zvláště pak pokud víme, že si za pár let můžeme do jeho funkce zvolit někoho jiného s úplně odlišnými názory. Mohli bychom tedy vyvodit, že v demokracii panovník nediktuje veřejné mínění, ale veřejné mínění diktuje panovníka.

Přímý následek svobody slova, tedy naprosto minimální či žádné cenzury státem, je přehršel různorodých názorů. Každý něco říká, každý si něco myslí a každý může do světa šířit spoustu dat – jak pravdivých, tak nepravdivých, objektivních i subjektivních. A s příchodem internetu dostal

¹ TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. 2. vyd. Překlad Vladimír Jochman. Voznice: LEDA; 2012. Str. 175

obyčejný člověk potenciální platformu, kde toto množství informací uvolnit rychle a relativně levně. V této situaci můžou „spotřebitelé“ informací propadnout nepodloženým argumentům či přímo falešným zprávám. Do určité míry je šířením argumentů, jež nemusí být úplně pravdivé, vinen snad každý – je ale třeba zasadit pomyslnou hranici mezi pouhou neschopností být vždy kompletně informovaný a něčím, čemu se nedá říkat jinak než mrhání pravomocí, jenž nám demokracie vkládá do rukou. To už je snad lepší „hodit flintu do žita“ – voleb se neúčastnit a vlastně se o státní záležitosti a jim podobné vůbec nezajímat. Zde ale narážíme na další dilema: podporovat existenci systému, o němž víme, že je nedokonalý, nebo propadnout apatii a nestarat se vůbec? A není, to, co se mrhání mocí týče, vlastně totéž?

Tomáš Garrigue Masaryk v Hovorech s TGM říká: „Má-li naše demokracie své nedostatky, musíme překonávat ty nedostatky, ale ne překonávat demokracii.“². Do své „nejlepší podoby“ ale není třeba dovést jen demokracii, ale i společnost, poněvadž „ideální“ demokratický systém a „ideální“ demokratický lid jsou ve vzájemné symbióze. Navzájem se ovlivňují a udržují v chodu jeden druhého. A jak říká sám Tocqueville, lidem je nutno vnuknout ideje a názory demokracie. Nejde tedy pouze společnosti říci: Nyní jste zdrojem moci, nepokazte to, hodně štěstí. V případě, že svobodu slova uplatňuje většina z nás, musíme kromě výdeje informací umět i informace přijímat a hodnotit.

Základním a nejdůležitějším prostředkem pro ovlivnění společnosti jsou děti. Výchova budoucích občanů je pro jakékoli zřízení, které si hodlá udržet relativně dlouhodobou stabilitu, naprosto klíčová. U demokracie tomu není jinak; že je musíme učit tomu, že mají právo vlastní názor nejen mít, ale zároveň jej i říkat, je věcí očividnou. Nebude snad příliš odvážné tvrdit, že to dnešní mladé generace ve vyspělých demokratických zemích berou jako samozřejmost. Pro zdravou a udržitelnou vládu lidu je ovšem paralelně třeba dětem vštípit další schopnosti, kterými jsou kritické myšlení, informační gramotnost a zájem o veřejné dění. Dle školského zákona je právě toto jedním z obecných cílů vzdělávání: „rozvoj osobnosti člověka, který bude vybaven poznávacími a sociálními způsobilostmi, mravními a duchovními hodnotami pro osobní a občanský život, výkon povolání nebo pracovní činnosti, získávání informací a učení se v průběhu celého života“,³ „pochopení a uplatňování zásad demokracie a právního státu, základních lidských práv a svobod spolu s odpovědností a smyslem pro sociální soudržnost“,⁴. V praxi se ale povinně školu navštěvující žák s takovouto formou výchovy vedoucí k občanské způsobilosti shledává málokdy; jasným ohniskem

2 ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem* [online]. 2. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze; 2018 [cit.

21. 1. 2022]. Str. 273. Dostupné z: https://www.tschechisch-lernen.at/pdf/karel_capek_hovory_s_tgm.pdf

3 ČESKO. Zákon č. 561/2004 Sb. ze dne 24. září 2004 o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In: *Sbírka zákonů České republiky*. 10. 11. 2004, částka 190. Část první, § 2, odstavec 2a

4 ČESKO. Zákon č. 561/2004 Sb. ze dne 24. září 2004 o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In: *Sbírka zákonů České republiky*. 10. 11. 2004, částka 190. Část první, § 2, odstavec 2c

českého vzdělávacího systému jsou stále dobré známky a taková mediální gramotnost se na škále od jedné do pěti hodnotí hůře než, řekněme, jestli si dítě zvládlo zapamatovat dostatečný počet vzorečků či jmen. Tudíž má mnoho učitelů kvůli principu standardizovaných testů tendenci své žáky vést, ať už vědomě či nevědomě, k přístupu „Nerešte jak to funguje nebo jak se to ví, prostě to tak je, protože jsem to řekl/a.“. Jistě, nabídnout seznam informací k memorování je často jednodušší než vysvětlit, a často to je i jediná možnost v kontextu věku a chápání dítěte, ale jestliže se tento postoj stane statem quo, stává se pro demokratické zřízení kontraproduktivním – ba je dokonce s ním neslučitelný.

Vedení k samostatnému myšlení je dnešní době více než kdy jindy potřeba, poněvadž naprostá většina našeho vnímání je, ať už jakýmkoli způsobem, předpojatá či částečná ohledem k objektivní realitě – to je do určité míry lidská přirozenost. Právě díky tomu se ale můžeme snadno stát terčem a obětí algoritmů sociálních médií naprogramovaných k tomu, aby nás skrze příspěvky, jež vidíme, „dovedly“ k určitému názoru – názoru toho, kdo dané síti nabídne dost peněz. A nebo nás ani k žádné konkrétní ideologii vést nemusí, stačí, když nás udrží v naší bublině, kde budeme od rána do večera horečně diskutovat s podobně naladěnými lidmi. Právě toto je cesta, kterou většina populárních sociálních sítí volí. Hodí se dodat, že primární záměry těchto principů nejsou politické; cílem je vytvořit prostředí, ve kterém si uživatel bude připadat mezi svými a kde mu budou nabízeny příspěvky, jež shledává nejzajímavější – a tím ho udržet v aplikaci co nejdéle a vytěžit co nejvyšší profit. Efekt „echo chamber“ (do češtiny nejčastěji překládáno jako komnata ozvěn, tedy situace, kdy se lidé se stejnými názory vzájemně utvrzují ve svých myšlenkách, aniž by byli ochotni či schopni se na věc podívat z jiného úhlu) je tedy spíše vedlejším produktem. To ale nemění nic na jeho všudypřítomnosti a vlivu – kupříkladu je často považován za jednu z hlavních příčin krajní polarizace dnešní společnosti. Kromě vyžadování transparentnosti kritérií algoritmů je zároveň třeba o úskalích sociálních sítí poučit širokou veřejnost. A nejen to; je třeba, aby každý občan (či co nejvíce z nich) věděl, jak postupovat, aby pouze pasivně nepřijímal jakékoli informace, které uvidí, a zároveň si i aktivně vyhledával ty, které se mu nezobrazí jako první při otevření domovské stránky.

Nedá se říci, že by v České republice chyběla snaha o zahrnutí informační gramotnosti do studijního plánu ani že bychom v tomto ohledu byli podprůměrní vůči zemím ostatním – naopak. V roce 2013 se v průzkumu International Computer and Information Literacy Study (ICILS) Česká republika umístila jako první v žebříčku počítačové a informační gramotnosti žáků osmých ročníků povinné školní docházky. Z dat ovšem zároveň vyplývalo, že této pozici pomohly spíše volnočasové aktivity žáků než školní výuka. V roce 2020 Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy zveřejnilo tzv. Strategii 2030+ – strategický dokument pro rozvoj vzdělávání v České republice v období 2020–

2030+. Zde je integrální součástí strategických cílů výchova k zodpovědnému používání digitálních technologií, přípravy žáka na občanský život v demokratické zemi a přechod od memorování k porozumění. Zároveň si uvědomuje, že je pro české školství (a tím pádem i pro budoucí Českou republiku) podstatné držet krok s moderním světem a nestagnovat na prostředcích minulých let, ba dokonce minulého režimu. A v případě, že dojde k jejímu naplnění, žáci vycházející ze školských zařízení se, doufejme, budou schopni orientovat v moderním světě a zastávat pozici občana zodpovědně. Klíčové ale bude, zdali tyto kvality budou doopravdy zachovány, jestli nezůstanou pouze na papíře. Kromě energie a peněz potřebných na modernizaci systému vyvstává další problém. Odborníci se shodnou, že je třeba přesměřovat se (byť jen do určité míry) od percentilů a standardizovaných testů k podpoře pestré diskuze mezi žáky, k možnosti nechat je dělat chyby, ze kterých se budou moci poučit, a obecné uvědomělosti. Ale veřejnost – hlavně zákonní zástupci žáků – může být zmatena. Jak píše Ondřej Šteffl, ředitel společnosti Scio a zakladatel první soukromé školy v tehdejší Československu: „Pokud totiž [rodiče] nebudou rozumět tomu, že vzdělání, které dostali oni, jejich dětem v polovině 21 století nebude stačit, budou po školách chtít stále to své zastaralé. A budou potřebné změny brzdit. A školy se, jako dosud, mnohem spíše podřídí tlaku rodičů, které vídají každý den, než záměrům ministerstva, které je daleko.“⁵

Jeden si může pomyslet, že takový přístup zavání propagandou. Pokud budeme lidem vnucovat myšlenky, jak se pak budeme lišit od totalitních režimů? Nemá snad demokracie podporovat základní lidské právo být svobodou, neříkáme snad, že právě ona rozvíjí lidskou přirozenost? Jak toto můžeme tvrdit a pak argumentovat, že pro její fungování je třeba kompletně změnit, jak společnost myslí?

Zde je třeba vyjasnit si zásadní informaci: Místo vnucování musíme, jak stojí ve výchozím textu, vnukávat. Tocqueville v originálním znění používá slovo „donner“ – tedy dát, darovat. A to je zásadní, protože dle definice nesmí přicházet k donucení občanů do něčeho, čemu dostatečně nerozumí, či jehož podstatná část jim není dostatečně známa. Naopak; jde o to, aby byli všichni nejen součástí systému, jež si je vědom jejich základních práv a dodržuje je, ale také aby byly všem poskytnuty prostředky, které jim umožní v tomto systému řádně fungovat.

Svoboda slova je základním pilířem demokracie. Proto na ni kvůli jejím úskalím nesmíme rezignovat. Stát musí ukázat svým občanům, jak zacházet se svými pravomocemi, které přímo navazují na jejich základní lidská práva. Pro zabránění manipulacím, ať už v médiích či na sociálních sítích, a zajištění prosperity demokratické společnosti musí být takto vzděláván každý její člen. Je to totiž právě vzdělání a vedení k zodpovědnosti, díky kterému se ideál svobody slova stane dlouhodobě udržitelným.

5 ŠTEFFL, Ondřej. Co změnit ve školství v roce 2022. In: Aktuálně.cz [online]. 5. 1. 2022 [cit. 14. 1. 2022]. Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/ondrej-steffl.php?itemid=41675>